

BÁCSORSZÁG

III. évf., 11. szám *
1997. november 6.

TARTALOM

Vajdasági
honismereti
szemle

Fürdőhelyen felesleges a
könyvtár

A legnehezebb munka Bácskában

Bánáti sütőasszonyok

Kis Högyös falu az 1570. és

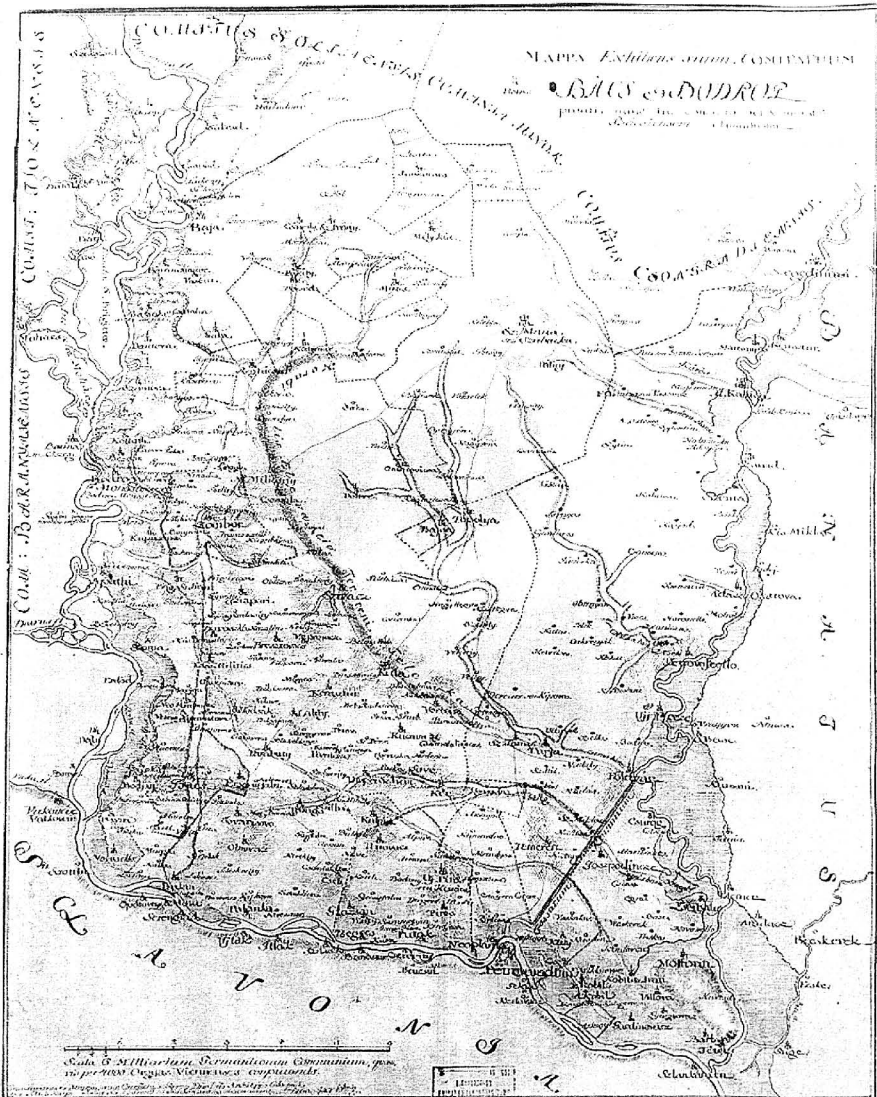
1578. évi török defterekben (1.)

Szabadka méhészete a múltban
és a jelenben

XII. századi dombormű a zom-
bori múzeumban

A Mosztonga kapcsolata a Du-
nával

FÜRDŐHELYEN FELESLEGES A KÖNYVTÁR...

GY vélekedik a szabadtéri városi tanács 1888 júniusában, amikor elutasította Szalay László városi bizottsági tag (és palicsi villatulajdonos) korábbi indítványát, hogy Palicson könyvtárat létesítsenek.

Mielőtt bővebben ismertetnénk a történeteket, néhány megheiusult elképzelésről tesszünk említést. A levéltári dokumentumok rendezése közben gyakrabban rábukkanhatunk olyan épület-, vagy másféle és felette érdekes tervekre, amelyek nem keltették életre", vagyis valamilyen okból kifolyólag mindmáig papíron maradtak. Ha például léteplút volna az 1860-as évek elején Scultety János (1806-1873) kapolna terve, bizonyára ma még hangulatosabbá várszólná Szabadka központját. De nem kellene szegyenkeznünk Mácskovicis Títuszak (1851-1919), az 1880-as években készített iskola terve vagy a több évvel korábban alkotott palicsi fürdőépület terve miatt sem... Foglalkozni kell tehát a levéltárakban és másutt lapuló, sokszor érdemtelenül félreletit alkotásokkal, mert ezáltal szélesebb vonatkozásban vizsgálhatjuk valóságunkat. Ezért keltette fel figyelmünket az a kezdeményezés is, amely ha megvalósul, akkor Palicson Szabadkánál korábban létesítettek volna közkönyvtárat! Különben a városi közkönyvtár létrehozását megelőzték a váltási felekezettek, a kaszinók, az iskolák stb. könyvtárai, amelyek már 1890 előtt felbecsülhetetlen szellemi forrásként szolgálták érdekeiket. S amikor létrejött, majd igazí otthonára lett a városi közkönyvtár, összehasonlíthatatlanul tágabb horizontok nyíltak meg a lakosság valamennyi rétege előtt. Különben Szalay László palicsi könyvtárleltésítősére tett indítványra néhány hónappal megelőzte ltványi ltván (1845-1917) 1887. december 20-án készített nevezetes memorandumát, amelyben a jeles történettudós többek között a városi közkönyvtár megalakítása érdekében kifejtett eddigi erőfeszítéseket cskja elő. A városi közkönyvtár eszméje már 3 év óta képezi nyílt megbeszélés tárgyát az érdeklődők között és a helybeli lapokban" - írja ltványi. De más dokumentumból is kiderül, hogy a közkönyvtár-alapítás gondolata már jóval korábban megszületett. Így aztán természetes folyamatként fogható fel a palicsi kezdeményezés is, csak a városi tanács döntése volt érthetetlen.

Szalay László 1887 májusában szüszavúán fordult a szabadtéri hatósághoz:

Tekintetes Közgyűlés!

Palics fürdő intézetünk és a magyar irodalom érdekében indítványozom: hogy Palicson egy fürdő intézeti könyvtár létesíttessék."

Hogy ezután az indítvány útjába milyen akadályokat gördítettek, részben kitűnik az alábbiakból. Szabadka rendes házi közgyűlésén úgy határozott, hogy Szalay kezdeményezését tanulmányozás és javaslatlétel" végett kiadják a városi tanácsnak. Itt pedig olyan döntés született, hogy az ügyet a városi főjegyzőre - mint a közoktatási bizottság elnökére - bízzák. Nagyon tanulságos Kuluncsits József főjegyző 1888. június 12-i javaslata:

Tekintetes Tanács!

Mull évi 8365 számú tanácsi határozattal megbízattam, hogy Szalay László bizottsági tagnak azon indítványára, hogy Palicson egy közkönyvtár állítsassék fel, véleményes javaslatot tegyek.

Ezen megbízások folytán van szerencsém véleményemet a következőkben előadni:

Fürdő helyen a hova az idény alatt mintegy 15-20 féle lap jár közkönyvtár felállítását felesleges kiadásnak tartom mert a fürdő közönség nem azért szokott manni a fürdőbe, hogy ott közkönyvtárat búvároljon, hanem hogy szorakozzék, s hogy megrongált egészségét testedez, fürdés, mozgás által helyre állítsa s illetve a ki egészséges, hogy ezen állapotát fokozza.

Az olvasási vágy kielégítésére olégséges az a sok lap, a mely a fürdőbe jár, s aki még azon felül is valami szépirodalmi munkát ohojtana olvasni. Palicsról könnyen bejöhet Szabadkára és Székely Simon kölcsön könyvtárából vehet ki munkát s olvashat eleget, de hogy a város hatósága azon rövid időre, a míg a főidény tart - közkönyvtár állítson fel erre termeket vegyen s a könyvtár felügyelével járó kiadásokba bocsátkozzék részemről helyesnek nem találom, mert is javaslom az indítvány mellőzését." (Szabadtéri Történelmi Levéltár, 7744/polg. 1887)

Kissé elszomorító, hogy a városi tanács határozatában messzemenően támasgatta a főjegyző tudósítását. Szinte szó szerint átvette és magáévá tette Kuluncsits jelentését. Sőt azzal tödötta meg a főjegyző sorait, hogy a palicsi könyvtár lenntartása ésszerűtlen vállalkozás és (...) a város házi pénztárára felette káros lenne (...)" De még azt is megtudhatjuk a tanácsi határozatból, hogy a fürdővendégek olvasási vágyának kielégítésére utlíg elég a fürdő címére érkező 24 féle lap...

A hatósági döntés már csak azért is érthetetlen, mert valójában éppen ekkoriban kezdődik el Palics lendületesebb polgári fejlődése és az a két tucat lapcim távolról sem elegendhetne ki a különböző társadalmi osztályokból álló fürdővendégek művelődési igényeit.

Az 1880-as években Palicson számos esemény jegyezhető: jelentősen bővül a magánbirtokosok díszes villáinak száma, felépül az új vasútállomás, a régi hidegfürdő helyett külön férfi és női uszodát építenek, a lakadák helyébe márványkádakat építenek a fürdőházba, elkészül a Palicsi-tó körtöltése... A fürdő látogatottsága évről évre növekszik, s a vendégek szórakoztatásáról lóként a sokszor igen képzett és sokoldalú cigányzenekarok, vagy a katonazenészek gondoskodnak. Az igényesebbek a Szabadka-Palics között rendszeresen közlekedő járvonaton (fürdővonat) is eljuthattak Szabadkára és pékltául kiváló színelőadásokat tekinthettek meg. És természetesen Székely Simon kölcsönkönyvtárat is felkereshették. Caskhát az 1890-es évektől Palicson már szabadtéri színház működik és később gyakrabban tartanak tudományos és más tanácskozásokat is. A Szalay László által indítványozott könyvtár létesítése nemcsak a polgárosuló és immár országos hírn Palicsfürdő, hanem egyben Szabadka szellemi életét is gazdagította volna. Mint ismeretes, ma már - a Városi Könyvtár főokjaként - működik könyvtár Palicson.

Szalay László beadványa

MAGYAR László

Tekintetes Közgyűlés!

Palics fürdő intézetünk és a magyar irodalom érdekében indítványozom:

hogy Palicson egy fürdő intézeti könyvtár létesíttessék.

Szalay László

1887. május 12.

A LEGNEHEZEBB MUNKA BÁCSKÁBAN

1953 nyarán méréseket végeztünk Bácskában a dolgozók kalóriaforgasztásáról aratás és cséplés idején. Abban az időben még nem arató-cséplőgépek (kombájnok) végezték az aratást, hanem kézi kaszások és az őket kísérő „marokszedők”, a búza cséplését pedig gőzgépekkel és a hozzájuk csatlakoztatott cséplőgépekkel bonyolították le.

A felmérést jellegzetes tanyavilágban, kb. 20 km-re Szabadkától délkeletre végeztük. A legközelebbi település Kispiac volt. Az aratók földnélküli vagy kevés földdel rendelkező földművesek voltak, akik az aratás idején keresték meg családjuknak az egész évi kenyérnekvalót. A munkaadók kis vagy közepes vagyonú gazdák voltak, akiknek az 1945-ös földosztás után is maradt még – a családtagokkal együtt – 10–30 hektáros földjük.

Az aratás, de cséplés alatt is a gazda gondoskodott az aratók és a cséplésnél dolgozók élelmezéséről. Kalóriaforgasztás szempontjából jellegzetesebbek az aratók, mert ott csak kétféle dolgozó volt: a kaszás, aki mindig férfi és a marokszedő, aki rendszerint lány vagy fiatalasszony lehetett. Egész év folyamán az aratást tartották a legfontosabb, egyben a legnehezebb munkának, amelyre már jóval előbb felkészültek. Aratás alatt a tanyán érezni lehetett a különös, felkötött hangulatot, hiszen az egész évi kenyérnek való betakarításáról volt szó. Mogszásban volt a család aprajagya, mindenkinek megvolt a maga feladata.

A munka jelentősége és nehézsége fokozott figyelmet igényelt a táplálkozás terén is. Az idősebbek – esetleg egy fiatalabb asszony is – a tanyán maradtak, ők kizárólag az aratók élelmezésével foglalkoztak. Tekintettel arra, hogy az aratást tartották a legnehezebb munkának, ezt azzal is hangsúlyozták, hogy csak ennél a munkánál kaptak a dolgozók a három fő étkezés mellett még délutáni uzsonnát is.

Az adatok begyűjtése abból állt, hogy hajnali 3 órától este 9 óráig állandóan mértünk, grammnyi pontossáig, minden ételmezt, amit elfogyasztottak és amiből a szervezetük kalóriát kaphatott. Így még a kora hajnali órában elfogyasztott pálinkát is lemértük és kiszámítottuk a belőle származó kalóriát. A konyhán főzés előtt nyers állapotban mértük meg a felhasználandó élelmiszereket. Minden élelmiszernek, a táblázatok segítségével, kiszámítottuk a kalóriaértékét és azt elosztottuk a táplálkozásban résztvevők számával. Így kaptuk meg az egy napra és egy személyre eső kalória mennyiségét.

Az aratás folyamata a napszaktól függően több fázisból állt. Kora reggel, amint pirkadni kezdett és a búza még harmatos volt, kötiélesztéssel kezdődött a munka. A kötélet harmatos búzából, vagy a laposkóban megdögt, nem egészen érett búzából csinálták mind a kaszások, mind a marokszedők. Ez a munkafolyamat addig tartott, amíg a nap fel nem szárította a búzát. Ezután a kaszás megélesztette a kaszáját és hozzáfogott a kaszáláshoz. A marokszedő

elértett néhány kötelet és erre rakta kukával (horgas fával) a levágott búzát. Egy-két órai kaszálás után megreggelistek, majd folytatták a munkát. A következő munkafázis a kévébekötés. Ezt csak a kaszások végezték. A bekötött kévéket azután mindenki hordta és keresztekbe rakták. Az utolsó munkafázis a gereblyezés. Ezt egy ritka nagyfogú fagereblyével végezték és így az elmaradt búzaszálakat is összegyűjtötték.

Ébédszünet 12-13 óra között volt, ugyanis ebéd után rövid „delelő” tartottak. Délután volt még egy félórás pihenés, uzsonnázzal egybekötte, majd este 8-9 óráig folytatódott a fáradságos munka. Naponta tehát 13–15 órát dolgoztak. Ezt a nehéz testi munkát az erősen túzó nap és a magas hőmérséklet még nehezebbé tette. Ezért arattak a férfiak ingben és nadrágban, fejüket pedig kalappal védték. A nők vékony ruhában dolgoztak és kendőt viseltek a nap ellen.

Az aratók táplálkozása

Az aratók ebédre és vacsorára főtt ételt kaptak, reggelire és uzsonnára nem főztek. Itt meg kell jegyezni, hogy aratás alatt a családtagok is ugyanazt az ételmezt fogyasztották, mint az aratók. Táblázatok segítségével figyelembe vettük a nők és férfiak közötti táplálkozásbeli különbségeket, úgy-szintén a gyermekek táplálékforgasztását is. Tíz család kivizsgálásából 2993,8 gr átlagot kaptunk.

A különböző élelmiszerek napi fogyasztása és kalóriaértéke

Kenyér	859,7 gr	29%	2906,7 kcal	50,1%
Liszt	197,3 gr	6,5%	2906,7 kcal	50,1%
Burgonya	291,3 gr	9,4%	241,1 kcal	4,0%
Főzelék	492,0 gr	16,4%	153,6 kcal	2,6%
Gyümölcs	147,2 gr	4,9%	86,4 kcal	1,3%
Cukor	22,1 gr	0,7%	86,6 kcal	1,6%
Tejtermék	658,7 gr	22,1%	618,7 kcal	10,9%
Tojás	17,5 gr	0,6%	26,6 kcal	0,5%
Hús és termékei	143,2 gr	4,0%	329,1 kcal	5,5%
Zsír	74,5 gr	2,5%	1328,3 kcal	23,5%
Szalonna	90,3 gr	3,1%	1328,3 kcal	23,5%

Összesen: 2993,8 gr 5777,1 kcal

Az átlagértékek mellett külön ki kell hangsúlyozni, hogy nagy különbségek voltak az egyes családok között mind az élelmiszerek mennyisége és minősége, mind a belőlük származó kalória fogyasztása terén. Így a napi élelmiszerfogyasztás legkisebb értéke 2302, a legnagyobb 4049 gr személyenként. Ugyanaz volt megállapítható a kalóriaforgasztást illetően is. A legkevesebbet fogyasztó család napi kalóriaértéke 3925 kcal, a legtöbb kalóriát fogyasztó családé

pedig 7267 kcal személyenként. Ezt az aránylag nagy különbséget a különböző táplálkozási szokásokkal, de főleg az egyes családok anyagi helyzetével magyaráztuk.

Az összes kalóriaértékből, amit a szervezetük naponta kapott, 2244,7 kcal vagyis 40% állati eredetű táplálékból származott, 3532,4 pedig növényi eredetű volt.

A kalória eredete (átlagok) naponta és személyenként

Fehérjékből	Zsírokból	Szénhidrátokból	Összeskalória
586 kcal 10%	1908 kcal 33,3%	3283 kcal 56,5%	5777 kcal

A legtöbb kalória tehát a szénhidrátokból eredt, ami a napi mennyiség 56,5%-a. Külön említést érdemel a különböző élelmiszerekből nyert zsír, valamint a szalonna fogyasztás. Ezekből az élelmiszerekből nyerték az aratók a napi kalóriának 33,3%-át. Az volt köztük az általános felfogás, hogy a szalonna adja az erőt a nehéz munkához, így fogyasztották is bőségesen, de szerették is.

Az aratók még egy jellegzetes táplálkozásbeli sajátossága a kevés gyümölcsfogyasztás. Volt olyan család, amelynél nem

is jegyeztünk fel az étrendben gyümölcsöt. Az összes kalóriaértékből mindössze 1,3% származott gyümölcsökből. Főleg olyan családoknál adtak gyümölcsöt, akiknek a tanyája körül gyümölcsös volt.

A nagy kalória fogyasztás mellett, ami megfelel a nehéz testi munkát végzők kalória fogyasztásának, mégis azt állapítottuk meg, hogy aratás alatt az aratóknál kivétel nélkül csökkent a testsúly, tehát még ez a nagy kalóriabevétel sem volt elegendő ehhez a megerőltető munkához.

Ez a fajta munka már Bácskában is kihalófélben van, hála a mezőgazdaság gépesítésének. Valamikor két munkafázisból tevődött össze: az aratásból és a cséplésből. Ma már egyezre, egy gép, az arató-cséplő, a köznyelven ismert „kombájn” végzi sokkal rövidebb idő alatt és lényegesen kevesebb emberi erővel. A régi aratás és cséplésmód csak a leírásokból, esetleg filmekről ismeretes.

Azért, hogy teljesen feledésbe ne merüljön a régi aratás, évente aratóversenyeket rendeznek. A verseny népviseletes felvonulással folytatódik és ünnepélyes díjkiosztással egybekötött, hagyományossá vált aratóünnepéssel fejeződik be.

SZÖLLŐSI Gyula

BÁNÁTI SÜTŐASSZONYOK

A KENYÉRKÉSZÍTÉS évszázadokon át asszonyi munka volt. A házi kenyérsütés mellett csak lassan alakult ki a pékipar. Bár a kőrmöci sűtőmesterek már a XVI. században céhet alapítottak, a mai értelemben vett sűtődék, péküzletek csak a XIX. században szaporodtak el. De még ekkor is számottevő forgalmat bonyolítottak le a piacokon árusító sűtőasszonyok, akik vett vagy saját búzaliszljúkból készítették a formás cipókat, a több kilós, emeletes kenyereket. Volt, aki kifli, pogácsa, kelt kalács, rétes sütésre szakosította magát, olykor meg csak a kenyér ösére, a lepény készítésére.

A XIX. század első felében, amikor Törökbecse volt a Monarchia legnagyobb gabonapiaca, jó élet virradt az ottani sűtőasszonyokra. Mintegy húszan-harmincan űzték ezt a mesterséget. Már a kora reggeli órákban ott álltak a piacon a gőzölgő kenyérhegyek mögött (a mezőváros szabályzata szerint 1823-tól csak a piacon árulhattak). Nagy keletje volt a „kocsikeréknek”, azaz az öt-hét kilós, kívül fekete, belül hófehér kenyereknek.

Bár tilos volt a piacon kívüli árusítás, rendelésre csak kivitték a kenyeret a Tisza-partra, ahol a rakodás folyt. Ugyancsak rendelésre többfajta lángos is készült: a kenyértésztát megsűtötték forró zsírban, majd fokhagymával bedörzsölték, de a kemence alján pirosra is „égették”, ilyenkor, tetszés szerint, tejfőly vagy juhturó jött rá. Ezeket a kemence

mellett is fogyasztották, mivelhogy csak melegen jók.

A XIX. század második felében, annak is inkább a vége felé, egy másik sokadalomban „aratattak” a sűtőasszonyok. A híres debellácsi vásárba érkező kisebb családok a náluk vásárolt két-három kilós cipóval, a népesebbek hat-nyolc kilós kenyerekkel a kezükben állítanak be a laticonyhák egyikébe, ahol a forró marhapörkölt enyhén csipős levében jól me lehetett mártani a kenyér fosziós bétét, meg a kockahúst sem kellett éppen keresgélni benne. A választék, persze sokkal bővebb volt, a birka-, bárány- és gidapörkölt mellett válogatni lehetett minden fajta disznótorosban – friss kolbászban, kásás- és véreshurkában –, bő zsírban sült cigánypecsenyében, oldalasban, de még három bundába csavart számban is (hogy a felmelegítés után ne essen szét), a kenyér azonban egyik mellől sem hiányozhatott.

A kenyérsűtő asszonyok századunkban is működtek. A nagybecskerei Híradó írja 1930. január 30-án, hogy az ottani rendőrség ötszáz dinár pénzbírsággal sújtotta Zvara Mária aradáci szlovák földművelőasszonyt, mert a hetipiaci napokon többemagával 2-2,5 métermáza, úgynevezett „töltkenyeret” hozott forgalomba, jóllehet nem volt szabályszerűen kiváltott iparengedélye. Ilyen nagy tételekben, áll az indoklásban, nem lehet a kenyeret háziipari terméként árusítani.

KALAPIS Zoltán

KIS HEGYŐS FALU AZ 1570. ÉS 1578. ÉVI TÖRÖK DEFTEREK BEN

(1.)

EGY település múltjának feltárása levéltári, könyvtári és régészeti bűváradás nélkül elképzelhetetlen. E kutatás fokozatosan, szinte századokként válik mind összetettebbé a jelentől a múlt felé haladva, míg a XVII., XVI., XV. századhoz érve e tevékenység értékkelhető adatai és forrásanyag híján rendre elakad.

Az utóbbi évtizedekben azonban érezhetően felgyorsultak a vidékünk középkorát és a török hódoltság korszakának felderítését célzó kutatások. Történészek, levéltárosok és turkológusok népes tábora foglalkozik Álföld-szerte középkori oklevelek és török adóösszeírások (defterek) felkutatásával és megjelölésével. Ismeretes, hogy a török fejedő összeírások (defter-i cizye-i), valamint az úgynevezett részletes összeírások (defter-i mufassal-i) jóval részletesebbek, informatívabbak és több használatos tényanyagot szolgáltatnak mint a középkori magyar dézsmaaljstromok. A defterek átfogóbb képet adnak a tárgyaló térség demográfiai viszonyairól és gazdaságföldrajzi sajátosságairól.

Videkünkre nézve kivételesen becsecs értékek a Vass Előd turkológus által megjelölt és 1991-ben kéziratként közreadott, az 1570-es és 1578-as, a szegedi szandzsák részletes összeírását (Defter-i mufassal-i livai Segedin) tartalmazó két defter. Két adókönyv alapján természetesen még nem lehet tökéletesen rekonstruálni és hű képet adni egy település 150 éves hódoltsági történéseiről, ám részadatok birtokában is bővülnek ismereteink. Az alábbiakban, rövid középkori időkalauz felelevenítését követően, Kishegyes falu hódoltsági településtörténetének egy rövid időszakáról lebbentjük fel a fátyalt, a már említett két török adóösszeírás alapján.

Kishegyes okiratok először 1476-ban említik Nagyhegyessel együtt, a Marótiak Tisza vidéki birtokainak felsorolásánál. A falu neve később

többször felbukkan Csongrád vármegye dézsmaaljstromaiban: mint például 1520-22-ben. Bár e területen régészeti ásások nem folytak, a szakemberek a falu keleti részén, az úgynevezett "Vár hegy" környékéről előkerült emberi csontok és építőanyag-törtemékek alapján középkori templom létezőt és temető létét, azaz a középkori Kishegyes falu romjait azonosították. A település középkori fennállását igazolja az a templomharang is, amelyet a II. világháborút megelőző években találtak e környéken és ezen az 1514-es évszám olvasható.

Kishegyes XVI. századi hódoltsági történelméről eddig keveset tudunk. Az 1580/82-es és 1590/91-es, csak felületesen tanulmányozott török adókönyvek szerint a falunak 18 adózó háza volt. Még korábbi, ugyancsak felszínesen átnézett defter 1578-ból arról tudósít, hogy a falu rákok lakják.

Az újabb kutatások szerint Kis Hegyös falu (a török nem változtatta meg a település nevét és úgy írta, ahogyan a magyar) neve már szerepel az 1553/54-es évi szegedi szandzsák fejedő-összeírásában is, és a szegedi nahijeához tartozik. A szandzságról annyit jegyez fel, hogy Hegyös falu lakói Reszkére szöktek és a falu korábban lakatlan pusztá volt. A magyar lakosság tehát a török közeledő jövetelének hírére kiürítette a falut és északra, a megyeközpont felé vonult. Ezért szerepel a török adókönyvekben sűrűn, az elhagyott és pusztává lett falvak mellett az „elfutotta” kifejezés. Az 1578-as évi szegedi szandzsák összeírója utasítást is kapott e területek betelepítésére: „... levelet küldve jelentetted, hogy a nevezett szandzsákban sok benepesítésre alkalmas pusztá van...” Valószínű, hogy az utasítást minden összeírás alkalmával megismételték. II. Szelim (1524-1574) szultán (1568-1574) rendelete még két nahije (járás) szerveződött a bajai és a szabadkai nahije helyén és váltak nahije székhelyé. Az 1570-es defterekben Kis Hegyös már az újonnan szerveződött járási központ, a szabadkai nahije összeírásában szerepel.

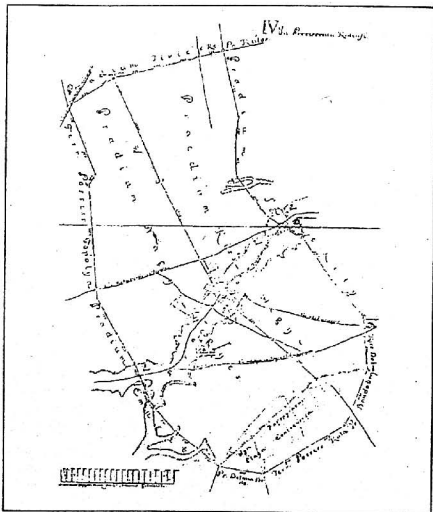
Az 1570. és 1578. évi részletes összeírás oszmán-török szöveget arab betűvel jegyezték le és a fordításnál a szerző a mai magyar ábécé betűivel írta át a török szövegben szereplő helység- és személyneveket, úgyhogy a magyar „j” betűt mindenhol „y” betűvel helyettesítette. Az alábbiakban az 1570-es évi részletes összeírás ismertetőjűk:

KIS HEGYŐS falu, tartozik a nevezetthez,
Drasa Panicás házas, Matulyó fia legény, Vuka Yovan házas,
Dragoye Vuksan házas, Radiboye Isztoyszov házas, Vuksdrag fia legény,
Dragas Radoye házas, Draguylo testvére legény, Vidvasz Doszlics házas.

Adófizető (hane): 6,
Adóbevétel (haszil): 2000 (akcse),
Kapu adó 5 után 250 (akcse),
Búzatized 70 kile után 980 (akcse),
Kétszerestized 40 kile 240 (akcse),
Juh adó 160 (akcse),
Méhkastized 16 (akcse)
Káposzta és kendertized 12 (akcse),
Hagyma és fokhagymatized 3 (akcse),
Boszántankert illetve 10 (akcse)
Túzfia és szénatized 250 (akcse),
Sertés adó 8 (akcse),
Mezei kártétel és mennyasszony és hordó illeték 72 (akcse).

Az összeírásból kiderül, hogy a falu lakosságát már 1570-ben újonnan telepített tisztá szerb etnikum képezte. A falu hat család lakta és ha az 5-7 taglétszámú mutatót számítjuk családonként, akkor Hegyös falunak körülbelül 40 lakosa lehetett.

(Folytatjuk)

Kis- és Nagy Hegyes puszták térképe 1771-ből

SZABADKA MÉHÉSZETE A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN*

A BIOLÓGUSOK szerint a Kárpát-medence növénytakarója a mainál sokkal gazdagabb volt. A Pannon-tenger partjait mocsárerdők borították és nagy térséget kezdtek beborítani a lágyászárú növények, amelyek az elmoscárosodott talajban a tőzegrétegek kialakulásához vezettek. A talaj- és a pollenminták alapján megállapítható, hogy itt tölgy-, éger-, fűz-, bükk- és hársfaerdők voltak, eléggé szóró foltokban, így a lágyászárú növények is elszaporodtak. (Bácsország, 1996. 3. és 5. sz.)

A fentiek ismeretében feltételezhetjük, hogy a vidékünk lakói ismerték a méheket és a méhészkedés legprimitívebb formáit. Tudjuk, hogy a honfoglalás után Bizánc hatására monostorok – görögkeleti kolostorok – épültek a Duna mellett, és a kolostorokban a szerzetesek az elsők között voltak, akik méhészettel (is) foglalkoztak.

Szent István (975 körül–1038) korában a nyugati kereszténység terjedésével a jelenlegi Vajdaság egész területén, különösen a Fruška Gora völgyeiben sok kolostor épült és maradt fenn.

Egy 1166-ban keletkezett útleírás szerint „...a nép gazdag állati eredetű termékekben, különösen viaszban és mézben...”

A későbbi időszakról nagyon kevés hiteles adatunk maradt fenn, különösen 1543 után, amikor Buda vára is elesik és kezdetét veszi a másfél évszázados török megszállás. Ebből az időszakból az első írott dokumentum 1570-ből ismeretes. Bács, Bodrog és Csongrád vármegye tizedadója van feltüntetve benne.

Szabadkának 2000 akcse adót kellett fizetnie. (Akcse a legkisebb török pénzérme volt.) Pontosan feltüntették azt is, hogy mi után adózik a település. A méhészet 200 akcseval szerepel a nyilvántartásban, adóztatás alá esett továbbá a vörshagyma, a fohagyma és sok más termék. Közben a vidék elnéptelenedett, 1578-ban Szabadkának csak 48 adófizető családjája volt. Ebben az időben a környék települései ismertebbek voltak, mint Szabadka.

A török uralom után minden gazdasági ágazat fejlődésnek indult, köztük a méhészet is, elsősorban részben a vallási szertartások felújításával és azok gyakoriságával (a gyertyaöntéshez több viasz kellett), részben az adózás csökkentésével.

A Fruška Gora-i kolostorok 1753-as nyilvántartása szerint, csak a Nagy Remete-kolostorban 500 forint évi jövedelmet könyveltek el méz és viasz bevételéből. (Akkoriban 20 forintért egy ökröt vagy lovat lehetett venni; Rudics Tamás Szabadka elöljárójának is 100 forint volt az évi jövedelme.)

Annak ellenére, hogy 1743-ban Szabadka vámmentességet, robot alól való felmentést, heti és évi vásártartási jogot kap, az iparosok és a kereskedők mégis inkább a szabad

királyi városokba mennek és telepednek le, ahol szabad polgárként élhetnek. Ez kedvezőtlenül befolyásolta a gyertyaöntők és a mézeskalácsosok itteni letelepedését is. Nagyobb változás akkor kezdődött, amikor Mária Terézia (1717–1780) királynő 1779. január 22-én Szabadkát hivatalosan szabad királyi városi rangra emeli.

Amikor az 1743-ban kiadott kiváltságlevéllel felszabadítják a lakosságot a kisdézma és kilenced fizetése alól, a méhekről is említést tesznek, az állatállomány összeírásakor azonban a méheket még nem vették nyilvántartásba. (Csupán egy Martin Tonkovics nevű gazda jegyzett be 12 méhkaptárt.)

A méhészet serkentése érdekében Mária Terézia 1769-ben méhésziskolát létesít. Vezetésével Anton Janša (1734–1773) szlovén méhészt bízza meg. 1775-ben már külön törvény foglalkozik a méhészettel.

Idézet egy 1790-ben kiadott utasításból:

„...Erre vonatkozólag kiadott 1799-ben február 5-én 3143 sz. a Bácsmegye részére egy királyi rendelet, melyben I-ső Ferenc császár és apostoli királyunk a méhészetet Bácsmegyében legmagasabb elhatározása következtében sürgeti és minden 10–15 kassal bíró méhésznek, ha kassonkint 3 krajcárt fizet, a szokásos természetbeli tizedből (dézma) mentességet engedélyez, azokat pedig kik a kasok számát 20–25-re felvitték, a körülmények szerint különféle jutalmakban kegyeskedik királyszeríteni. Bácsmegye, a Zomborban tartott gyűlésén ezen királyi rendelet a néppel tudatni határozta és megparancsolta, hogy hárs- fűzfák, mézelőnövények szaporíttassanak és a major melletti földön éventénként 1/4 holdnyi pohánka vetessék...” (Bács-Bodrog vármegye méhenyésztése, Magyar Méh, 1905. febr.)

Az 1700-as évek végén, de különösen az 1800-as évek kezdetén már magyar, német és szerbhorvát szaklapok jelennek meg méhészeti ismeretekkel. Az egész országot méhészeti kerületekre osztották fel és minden kerületnek méhészeti felügyelője volt, ő gondoskodott a méhészek továbbképzéséről. Szabadka az első kerülethez tartozott. A rendelkezésre álló adatok alapján 1898. június 22-én Tóth János kiskunfélegyházi felügyelő tartott szakelőadást az itteni méhészeknek a mezőgazdasági iskolában.

Megalakultak az első méhészegyesületek. Tudomásunk van az adai és a zentai (1877), valamint az északi (1879) egyesület megalakulásáról, illetve annak kérvényezéséről. A szabadkai egyesületet illetően további kutatásokra van szükség.

JÁNOSI JÓZSEF

* Részlet az azonos című hosszabb tanulmányból

A MOSZTONGA KAPCSOLATA A DUNÁVAL

BÁCSKA néhány XVIII. századi térképén – a 2. oldali mellékleten a budapesti Országos Széchényi Könyvtár térképtárának Karpe Mihály-féle 1760-as lapja – a Mosztonga-pataknak nem csak Bukinnál (jelenleg: Dunabököny, Mlacevono), de Kupuszina környékén is kapcsolata van a Dunával; az utóbbinál kettő. Mivel a Mosztonga vize Bács mellett Zombortól Bukin felé folyt, így elképzelhető, hogy a kupuszinai Duna-Mosztonga kapcsolatban, valószínűleg időszakosan, a Dunából is folyhatott víz a Mosztongába, növelve a patak vízhozamát.

Iványi István (1845–1917) Bácskai helynévtára szerint a vidék egyik legkorábbi vízrendezésére a Mosztongán került sor. Erről 1497-ben Váradi Péter (1450?-1500?), Bácspon székelő kalocsai érsek Báthori Miklós (1435–1506) püspöknek (1475–1506) írt levele számol be: „a Dunából átvezették a vizet Bácsba – olvasható Bori Imre Irodalmi hagyományaink című könyvében –, bizony ha látná, nagyobb dicsérettel is magasatlná a művet, mivel mindaz a régi, posványos kígözöltés letisztult, és a legtisztább Duna-vízünk van, amelyből nem hiányzik a tömérdek friss hal... Bizony őriási munkát hajtottunk végre... Ha a dolgok természete nem szegült szembe annak, hogy a Mosztonga a Dunával és a Duna a Mosztongával találkozzék, ha szükség lenne rá, és ha az Isten éltet, olyan gyógymódot fogunk alkalmazni, mint az, aki bilincsbre verte magát a Földrázót.” Ezzel Váradi – írja Iványi – a Mosztonga „új medrében egész Bács alá vezette a Dunát”, azaz, Dudás Gyula (1861–1911) vármegye-leírása alapján (Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája, 1896) „a Mosztonga patakot a Dunától Bácsig szabályoztatta”. A térképeknek köszönhetően lehetőség nyílik/nyílt a meghatározások pontosítására.

Ahhoz, hogy a patakban Bácsnál – Iványi feltételezése alapján a vár török elleni megerősítésére – minél tovább víz legyen, kézenfekvő a Bács és Bukin közötti szakasz rendezése. Emellett Váradi említi még a Dunát a Mosztongára kötő szándékát is. Mődját a térképek sugallják: a Duna vize Zombor irányából is folyhatott a vár alá, amit a Kupuszina környéki valamelyik Duna-kapcsolattal is el lehetett érni. Ha a feltételezés igaznak bizonyul, akkor-ezek valamelyikét 1497-ben szabályozták.

A térképeken fennmaradt Duna-kapcsolatokkal tehát a Váradi-féle Mosztonga-rendezés módja is valószínűsíthető.

HOVÁNY Lajos

E számunk szerzői: HOVÁNY Lajos vízmérnök (Szabadka) * JÁNOSI József tanár (Szabadka) * KALAPIS Zoltán publicisták/művelődéstörténet-kutató (Újvidék) * LALIA Gábor geográfus/levéltáros (Szabadka) * MAGYAR László filológus/levéltáros (Szabadka) * SZEKERES László régész (Szabadka) * SZÖLLŐSI Gyula hidrobiológus (Sziged)

XII. századi dombormű a zombori múzeumban

RÖVIDESEN 800 éves lesz az az okirat (1198-ban keltezték), amelyben arról van szó, hogy Both, bihari ispán öt évvel korábban bekövetkezett halála miatt félbeszakították az általa patronált Bothmonostora (ma: Bálmonostor, Bajátió déle az országhát- r közelében) építését. A munkát később fejezték be, de 1241-ben a tatárok felperzelték. Száz év múlva felújították és a török hódoltság idejéig használatban volt, majd teljesen elpusztult.

1871/72-ben Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érsek kezdeményezésére az egykori monostor helyén régészeti ásásokat kezdtek, melyek során a magyarországi román stílusú építészetre vonatkozóan fontos leletek kerültek felszínre. Egyebek között majdnem teljes épségben megtalálták az egykori oromfalba épített központi domborművet is, amelyet – tekintve, hogy akkor Zombor volt Bács-Bodrog vármegye székhelye – a megyeházára szállították. Jelenleg a zombori Városi Múzeum rakárában tartják.

A zürke márványlapot – a hátlapján látható latin szövegből ítélve – másodlagosan használhatták fel a dombormű készítésekor. Azzal, hogy meghatározott nagyságú követ kapott, a művész keze részben költe volt, ami a kompozíció kialakításából vehető észre. Középpontjában Krisztus alakja áll, aki áldásra kinyújtott jobb kezét a térdelő donátor (Both ispán) feje fölé tartja. A Megváltó bajusza lekonykoly, kórszakálla van, a haja egy-egy fűrtben borul a vállára, fejét himbusz veszi körül. Bal oldalán az ispán hitvese térdel. A domborművet készítő művész a donátort a jobb oldalra abban a hiszemben helyezte, hogy ő az alapítással járó (anyag) kötelezettségek vállalásával az utolsó itéletkor majd elnyeri jutalmát. Más, korabeli ábrázolásokhoz viszonyítva szokatlan a Megváltó gesztusa, amennyiben jobbját kifejezetten a patrónus feje fölé emeli. Ez a mozdulat egy X. századi himnusz szövegére vezethető vissza, amely szerint a templom patrónusát Krisztus jobbjára védi és tartja szelídségben. A fenti elképzelés következtében kerülhetett a dombormű a templom homlokzatára, mert a középkori építkezési szimbolikában a templom nyugati része, főként a nyugati kapu, a megváltásra és az utolsó itéletre utal.

A legújabb kori kutatások eredményei kimutatták, hogy a bálmonostori szobrász a jelenetet és a sziliszikai megoldásokat lemásolta. A példaképet Karintióban, St. Paul in Lavantal bencés templomában találta és az ottani dombormű alapján véste a bálmonostori domborművet. A párhuzam a mi példányunk készítésének korai voltát bizonyítja.

SZEKERES László